

Türkçede Belirteçlerin Söz Dizimsel Özellikleri ve Kapsama Alanları

Melike Üzüm

Başkent Üniversitesi

Belirteçler Türkçede, tarz belirteçleri ya da niteleme ve durum belirteçleri ayrımlarıyla ele alınır (Aksan vd. 1983: 111; Korkmaz 2009: 499-517). Bu çalışmada belirtecin tümceyi kapsama durumu ölçüt olarak kabul edilerek; tarz belirteçleri (manner, lower) ve tümcesel belirteçler (sentential, higher) şeklinde sınıflandırılmıştır. Tümcesel terimi tümceyi niteleyen (kesinlikle, sanırım, belki vb.), tarz belirteci terimi (azlık çokluk, derece vb.) ise kendinden sonraki unsuru niteleyen belirteçler için kullanılmıştır.

Tümcesel belirteçler, tümcenin tamamını kapsayan ve tümcede kanıtsallık tutum, edim ya da aktarım vb. anlamları işaretleyen sözcüklerdir (bk. Fantidou-Trouki 1993). Tümcesel belirteçler söz diziminde farklı pozisyonlarda kullanılabilirken, tarz belirteçleri nitelediği sözcüğün önünde yer almaktadır. Bağımsız gibi görünen tümcesel belirtecin söz dizimindeki yeri ile ilgili de belirli kısıtlamalar vardır, aksi taktirde dilbilgisel olarak doğru bir tümce olsa bile anlam belirsizliği ortaya çıkabilir. Anlam belirsizliğini en aza indirmek için yazı dilinde virgül, konuşma dilinde ise virgül tonlamasından (comma intonation) yararlanır (bk. Güneş 2014; Potts 2005). Konuşucu için diğer bir seçenek ise söz dizimsel seçimdir. Alan yazınında belirteçlerin sınıflandırılması, parantez yapılarının tümcedeki konumu gibi konulara değinilmiş, ancak Türkçede belirteçlerin tümcedeki kapsama alanı, tümcesel belirteç olarak kullanımı ve bunların söz dizimindeki yeri ile ilgili inceleme yapılmamıştır.

Bu çalışmada; Tümcesel belirteç nedir? Tümcesel belirteçler tümcede hangi pozisyonlarda yer alır? Bilgi yapısı açısından tümcesel belirteçlerin kullanım pozisyonlarını kısıtlayıcı ölçütler nelerdir? Tarz ve tümcesel belirteçlerin söz dizimsel farklılıkları nelerdir? Tümcede farklı türde belirteçler kullanıldığında aralarındaki hiyerarşik dizilim nasıldır? araştırma sorularından hareketle Türkçedeki tümcesel belirteçlerin söz dizimsel özellikleri bilgi yapısı çerçevesinde değerlendirilmiş ve söz dizimindeki pozisyonunun tümcedeki anlamına etkisi incelenmiştir. Ayrıca farklı türdeki belirteçlerin söz dizimsel hiyerarşisine de örneklerde rastlandığı kadarıyla yer verilmiştir. Teorik çerçevenin oluşturulmasında Türkçenin bilgi yapısıyla ilgili İşsever (2000), Aksan (2002), Göksel ve Özsoy'un (1998) çalışmalarına başvurulmuş, yüklem sonrası kullanımların incelenmesinde Erguvanlı (1984), Erdal (1999) ve Kornfilt'in (1997) görüşlerinden faydalanılmıştır. Örneklem alanı günümüz Türkçesinin farklı metin türlerine erişim imkânı sağlayan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) olarak belirlenmiştir (Aksan vd. 2012). Araştırma tümcesel belirteç türlerinden; kanıtsal (besbelli, apaçık, belli ki, söylenilene göre vb.), tutumsal (maalesef, sevinerek, üzülen vb.) ve edimsel belirteçlerle (dürüstçe, samimiyetle, kesinlikle vb.) sınırlandırılmıştır. Belirteçlerin tümcesel olup olmadığını belirlemede yerini değiştirerek anlamın değişip değişmediği sorgulanmıştır. Buna ek olarak TUD'dan yararlanarak söz diziminde özellikle yüklem sonrası ve tümce başında kullanıp kullanılmadığı, eğer kullanılıyorsa bu pozisyonlarda ne kadar sıklıkla yer aldıkları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Yapılan incelemelerde; tümcesel belirtecin genellikle tümce başında ve sonunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Eğer tümce içinde kullanılırsa bu pozisyonun konu ile odak arasında olduğu görülmüştür. Anlam belirsizliğine yol açmamak için en uygun pozisyon tümce sonudur. Belirteçlerin hiyerarşik sıralaması ve kapsama durumlarıyla ilgili ise; incelenen belirteç türleri içinde kanıtsal bildirimde bulunanların en kapsayıcı belirteç olduğu, tümcesel belirteçlerin tarz belirteçleriyle niteledikleri unsurlar arasına giremediği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aksan, D. vd. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Y. (2002). Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı. L. Uzun ve E. Huber (Ed.). *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* içinde (13-36). Essen: Verlag Die Blaue Eule.
- Aksan, Y. vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Erdal, M. (1999). Das Nachfeld im Türkischen und im Deutschen. L. Johanson ve J. Rehbein (Ed.). *Türkisch und Deutsch im Vergleich* (Turcologica 39) içinde (53-95). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erguvanlı, E. (1984). The Function of Word Order in Turkish Grammar. *University of California Publication in Linguistics*, C. 106, Berkeley/Los Angeles: California Üniversitesi Yay.
- Fantidou-Trouki, E. (1993). Sentential adverbs and relevance. *Lingua*, 90, 69-90.
- Göksel, A. & Özsoy, S. (1998). Is There a Focus Position in Turkish?. (Basılmamış bildiri metni) *IX. Uluslararası Dilbilim Konferansı*. Oxford Üniversitesi.
- Güneş, G. (2014). Constraints on syntax-prosody correspondence: The case of clausal and subclausal parentheticals in Turkish. *Lingua*, 150, 278-314.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London/New York: Routledge.
- Aksan, Y. (2002). Tümce Konusu: Tanımı ve Kapsamı. L. Uzun ve E. Huber (Ed.). *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* içinde (13-36). Essen: Verlag Die Blaue Eule.
- Potts, C. (2005). The Logic of Conventional Implicatures. *Oxford Studies in Theoretical Linguistics*. OUP, Oxford.